

Morfologie

Morfologie

De woordstructuur van het Nederlands

3e geheel herziene druk

Geert Booij en Ariane van Santen

Amsterdam University Press

Ontwerp omslag: Gijs Mathijs ontwerpers, Amsterdam
Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 607 7
e-ISBN 978 90 4853 730 3
DOI 10.5117/9789462986077
NUR 610

© Geert Booij & Ariane van Santen / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2017

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

Voorwoord	11
1 Wat is morfologie?	13
1.1 Inleiding	13
1.2 Basisbegrippen	14
1.2.1 Gelede en ongelede woorden	14
1.2.2 Syntagmatische en paradigmatische morfologie	18
1.3 Gemotiveerde woorden en gelede woorden	22
1.3.1 Het belang van gelede woorden	22
1.3.2 Soorten van gemotiveerdheid	24
1.4 Opname in het (mentale) lexicon: lexicalisatie	28
1.5 Gevolgen van lexicalisatie	31
1.6 Samenvatting	34
1.7 Bronnen voor morfologisch onderzoek	34
1.8 Literatuur	35
1.9 Oefenopgaven	36
2 Woordvorming	39
2.1 Inleiding	39
2.2 Morfologische relaties en processen	40
2.2.1 De basis	40
2.2.2 Veranderingsprocessen	46
2.3 Effecten van ontlening	56
2.4 Wordwording van woordcombinaties	58
2.5 Samenvatting	65
2.6 Literatuur	66
2.7 Oefenopgaven	66
3 Afleiding	69
3.1 Inleiding	69
3.2 De woordsoort van afleidingen	70
3.3 De betekenis van afleidingen	76
3.3.1 Morfologie en lexicale semantiek	76
3.3.2 Categoriele waarde en lexicale betekenis	81
3.3.3 Polysemie en vaagheid van de categoriale waarde	84
3.3.4 Polysemie en uitbreidingschema's	88
3.3.5 Polyfunctionaliteit en polysemie	93

3.4	Samenvatting	99
3.5	Literatuur	100
3.6	Oefenopgaven	100
4	Flexie	103
4.1	Inleiding	103
4.2	Nomina	106
4.2.1	Ontlening	112
4.2.2	Vereenvoudiging van nominale flexie	114
4.2.3	Genus	116
4.2.4	Naamval	119
4.3	Adjectieven	120
4.3.1	De trappen van vergelijking	120
4.3.2	Verbuiging in attributieve positie	122
4.4	Verba	126
4.4.1	Tijdsvormen en deelwoorden	127
4.4.2	Congruentie	137
4.5	Distributie, interpretatie en gebruik van flexievormen	138
4.6	Flexie en woordvorming	142
4.7	Samenvatting	145
4.8	Literatuur	146
4.9	Oefenopgaven	147
5	Samenstelling	151
5.1	Inleiding	151
5.2	Nominale samenstellingen	154
5.2.1	De mogelijkheden van nominale samenstellingen	154
5.2.2	De betekenis van nominale samenstellingen	158
5.2.3	Verbindingsklanken	163
5.2.4	Verlies van doorzichtigheid	170
5.3	Adjectivische samenstellingen	171
5.4	Verbale samenstellingen	174
5.4.1	Samenkoppelingen	175
5.4.2	N+V-combinaties	177
5.5	Telwoorden	179
5.6	Neoklassieke samenstellingen	181
5.7	Reduplicerende samenstellingen	182
5.8	Complexe voorzetsels en bijwoorden	184
5.9	Samenstellende samenstellingen en afleidingen	185
5.9.1	Analyse als afleiding	186

5.9.2	Analyse als samenstelling	189
5.9.3	Driedledige structuur	193
5.10	Samenvatting	194
5.11	Literatuur	195
5.12	Oefenopgaven	196
6	Morfologische productiviteit en schema's	199
6.1	Inleiding	199
6.2	Schema's en (im)productiviteit	200
6.2.1	Bestaande woorden, nieuwe woorden en schema's	200
6.2.2	Productiviteit, semantiek en subschema's	204
6.2.3	Productiviteit en analogie	208
6.2.4	Paradigmatische woordvorming	210
6.2.5	Productiviteit en creativiteit	213
6.3	Eigenschappen van basiswoorden	216
6.3.1	Bestaande woorden als basis en complexe schema's	216
6.3.2	Beperkingen op basiswoorden	218
6.4	Productiviteit en ontlening	222
6.4.1	Affixsubstitutie en affigering	222
6.4.2	Inheemse en uitheemse basiswoorden	224
6.5	Het gebruik van productieve processen	227
6.5.1	Blokkering	229
6.5.2	Pragmatische bruikbaarheid en andere gebruiksfactoren	233
6.5.3	Kwantitatieve analyse van productiviteit	236
6.6	Veranderingen in productiviteit	238
6.6.1	Het ontstaan van nieuwe productieve woordvormings- processen	239
6.6.2	Verlies van productiviteit	242
6.7	Samenvatting	246
6.8	Literatuur	247
6.9	Oefenopgaven	248
7	Morfologie en fonologie	251
7.1	Inleiding	251
7.2	Fonologische eigenschappen van affixen	252
7.3	Allomorfie van affixen	258
7.4	Stamallomorfie	261
7.4.1	Stamallomorfie als residu van fonologische verandering	262
7.4.2	Stamallomorfie door analogie	267
7.4.3	Stamallomorfie door ontlening	268

7.5	Woordklemtoon	271
7.5.1	Klemtoonsystematiek in ongelede woorden	271
7.5.2	Klemtoonsystematiek in gelede woorden	273
7.6	Samenvatting	277
7.7	Literatuur	278
7.8	Oefenopgaven	279
8	Morfologie en syntaxis	281
8.1	Inleiding	281
8.2	Verschillen tussen morfologie en syntaxis	282
8.3	Woordgroepen als delen van woorden	284
8.4	De syntactische eigenschappen van afgeleide woorden	286
8.4.1	Syntactische valentie en betekenis	287
8.4.2	Creatie van argumentstructuur	290
8.4.3	Erving	293
8.5	Samenkoppelingen en prefixwerkwoorden	297
8.5.1	Constructieschema's voor samenkoppelingen	299
8.5.2	Van partikel tot prefix	301
8.6	Constructieafhankelijke morfologie	302
8.7	Samenvatting	305
8.8	Literatuur	306
8.9	Oefenopgaven	307
9	Morfologie en psycholinguïstiek	311
9.1	Inleiding	311
9.2	De verwerving van morfologische procedés	312
9.2.1	Flexiemorfologie	314
9.2.2	Lexicale morfologie	320
9.3	Het mentale lexicon	322
9.3.1	De opslag van gelede woorden	325
9.3.2	De representatie van gelede woorden in het lexicon	329
9.3.3	De herkenning van gelede woorden	332
9.3.4	De productie van gelede woorden	334
9.4	Samenvatting	339
9.5	Literatuur	340
9.6	Oefenopgaven	341
10	Morfologische verandering	345
10.1	Inleiding	345
10.2	Het historisch perspectief	347

10.2.1	De taalgebruiker als bron van taalverandering	348
10.2.2	Taalverandering en taalsysteem	349
10.2.3	De sociale dimensie van taalverandering	350
10.2.4	Taalkunde als cultuurgeschiedenis	351
10.3	Morfologische veranderingen	352
10.3.1	Ontlening	352
10.3.2	Grammaticalisatie	353
10.4	Veranderingen in woordstructuur	356
10.4.1	Verlies van geleedheid	356
10.4.2	Herstructurering	358
10.4.3	Systematisering	362
10.5	Samenvatting	363
10.6	Literatuur	364
10.7	Oefenopgaven	365
	Lijst van gebruikte afkortingen en symbolen	367
	Bibliografie	369
	Termenlijst	383

Voorwoord

De woordenschat speelt een centrale rol in het gebruik van taal. Daarom is inzicht in de structuur van de woordenschat van het Nederlands onmisbaar om te begrijpen hoe onze moedertaal werkt. Woorden vormen samen een complex netwerk van informatie, dat deel is van onze kennis van het Nederlands, en in dit boek wordt de structuur van dit netwerk uitgelegd. Centraal daarbij staan de structuur van woorden, hun onderlinge relaties, en de manieren waarop de woordenschat kan worden uitgebreid. Deze onderwerpen worden bestudeerd in de subdiscipline van de taalwetenschap die morfologie wordt genoemd.

Op basis van informatie over de structuur van de Nederlandse woordenschat komt ook aan de orde wat we hieruit kunnen afleiden over de aard en de organisatie van de grammatica van het Nederlands. Het gaat in de eerste plaats over de vorm waarin regelmatigigheden kunnen worden uitgedrukt. De structuur van woorden wordt beschreven in de vorm van constructieschema's die de eigenschappen van bestaande woorden doorzichtig kunnen maken, en aangeven hoe nieuwe woorden gemaakt kunnen worden. Daarnaast wordt besproken hoe morfologie zich verhoudt tot andere modules van de grammatica, zoals fonologie en syntaxis. Ook bespreken we hoe morfologische kennis wordt verworven, en opgeslagen in ons geheugen, en hoe deze kennis wordt gebruikt in taalproductie en taalperceptie. Taalverandering komt eveneens aan de orde, omdat die onmisbaar is om te begrijpen hoe ons taalsysteem zijn huidige vorm heeft gekregen. Al deze onderwerpen worden behandeld binnen een algemeen taalwetenschappelijk kader, zodat dit boek inzicht geeft in de aard van taal en taalverandering in het algemeen. Zo kan dit boek een bijdrage leveren aan de taalwetenschappelijke vorming van de lezer.

De hier gepresenteerde informatie is mede bedoeld om de lezer in staat te stellen op wetenschappelijk verantwoorde wijze te spreken over meer praktische kwesties betreffende onze moedertaal, zoals de spelling van samenstellingen (de beruchte kwestie van de spelling van de verbindingsklanken), en het (vermeende) gezag van woordenboeken.

Dit boek richt zich in de eerste plaats op studenten Nederlands en Taalwetenschap aan universiteiten en hbo-opleidingen. Daarnaast kan het door iedereen met belangstelling voor het Nederlands en voor taal gebruikt worden als inleiding in de morfologische theorie. Doordat aan ieder hoofdstuk oefenopgaven zijn toegevoegd, kan de lezer zich bekwamen in het zelf maken van morfologische analyses en het beargumenteren ervan.

De oefenopgaven hebben soms de functie om een in het desbetreffende hoofdstuk gedane bewering te problematiseren. Als hulpmiddel bij de studie bevat ieder hoofdstuk een samenvatting.

Met het oog op verdere studie is aan ieder hoofdstuk een aantal literatuurverwijzingen toegevoegd. Daarbij is niet gepoogd een uitputtend overzicht te geven van alle publicaties over de morfologie van het Nederlands.

Deze derde druk is een grondig herziene en geherstructureerde versie van de 2de druk die in 1998 verschenen is. De herzieningen zijn gebaseerd op onze eigen ervaringen met dit boek in het onderwijs. Daarnaast is in de tekst het resultaat van het morfologisch onderzoek sinds 1998 verwerkt, met name analyses binnen het kader van de Constructiemorfologie, en is relevante nieuwe literatuur toegevoegd. Verder hebben we dankbaar gebruik gemaakt van het commentaar op de tekst van de 2de druk van collega dr. Ad Foolen en dat van wijlen prof. dr. Albert Sassen, die ons destijds zijn gedetailleerde aantekeningen ter beschikking stelde. Ten slotte danken we dr. Jenny Audring, prof. dr. Sjef Barbiers, prof. dr. Cor van Bree (allen Universiteit Leiden) en prof. dr. Matthias Hüning (Freie Universität Berlin) voor hun commentaar op de conceptversie van gedeelten van de tekst van deze druk.

Voor docenten die dit boek gebruiken in hun onderwijs is er een docentehandleiding beschikbaar die gratis kan worden gedownload (www.aup.nl). In deze handleiding worden antwoorden voorgesteld op de bij ieder hoofdstuk gegeven oefenopgaven, en suggesties voor eenvoudige artikelen gedaan, door studenten te gebruiken voor kleine werkstukken.

Leiden, 1 mei 2017

Geert Booij en Ariane van Santen

1 Wat is morfologie?

Een woord van Achterberg: het sterregrint.
Geen sterveling dan hij zou het bedenken
en een melkweg in drie syllaben schenken;
hoe meer je kijkt, hoe meer je er in vindt
Was het het kiezelpad rondom zijn huis
dat werd tot sterrestelsel onverwacht?
Of heeft hij buiten in de heldere nacht
– edelman, bedelman, wichelaar, kind –
gedacht aan figuraties van wit grint?

Ida Gerhardt, *Verzamelde gedichten*. Amsterdam 1980, p. 454

1.1 Inleiding

De dichter Gerrit Achterberg maakte een nieuw woord, *sterregrint* en Ida Gerhardt staat daar bij stil: drie lettergrepen, twee woorden, *ster(re)* en *grint*: hoe is hij erop gekomen om die samen te voegen tot één woord, en wat bedoelt hij er precies mee? Maar niet alleen dichters bedenken nieuwe woorden, ook gewone stervelingen doen dat, en voor alle taalgebruikers is er aan woorden heel wat te beleven.

In het Nederlands hebben we allerlei woorden als (1a), maar veel meer woorden als (1b):

(1)(a)	appel	(b)	appelboom
	mooi		bloedmooi
	werken		verwerken
	tuin		tuintje
	goed		goedkoop
	lezen		lezing

Die onder (1b) zijn veel talrijker. Je kunt er stukjes in onderscheiden die zelf woord zijn: *appel-*, *-boom*, *bloed-*, *-mooi*, *goed-*, *-koop*, en soms zit er in een woord een stukje dat geen woord is, zoals in *tuin-tje*, *ver-werken* of *lez-ing*. We kunnen die woordstukken links of rechts zetten, zoals *fris*, *koud*, *ziek*:

(2)(a)	frisdrank	(b)	okselfris
	koudvuur		ijskoud
	ziekbed		doodziek

Ook kunnen we de volgorde veranderen, en dan verandert de betekenis:

(3)(a)	melkchocolade	(b)	chocolademelk
	tomatensoep		soeptomaten
	waterleiding		leidingwater

Bij stukjes die niet zelf woord zijn, kan dat niet:

(4)(a)	leesbaar	(b)	*baarlees
	ondiep		*diepon
	zelig		*igziel

We kunnen ook nieuwe combinaties maken: iemand die iets van een *yup* heeft kunnen we *yuppig* noemen, iemand die de hele dag telefoneert *verbelt* een vermogen, maar niet alles lijkt te mogen: *leesbaarheid* is goed, maar **schoonheidbaar* beslist niet.

Als je op stukjes gaat letten, kom je nog veel meer tegen: in *deskundo* herkennen we een deel van *deskundig* en een *-o* die we ook tegenkomen in *lesbo* of *frusto*, in *euthanasiasteling* komen delen van *euthanasie* en *enthousiasteling* voor. Hier is het moeilijker om er duidelijke stukjes uit te halen, net zoals bijvoorbeeld bij *beginnen*. Bij *be-werken* en *be-plakken* lukt dat wel, maar bij *be-ginnen* weten we met *-ginnen* niet goed raad. En wat doen we met *paling* en *haring*? Zit daar *-ing* in, net als in *lezing* en *roeping*? Of, ook niet makkelijk: hoe zit het met *ant-woord* of *elle-boog*? En zitten de woorden *kat* en *belletje* in *kattebelletje*?

Met al die woorden waar op de een of andere manier stukjes in lijken te zitten, en met de mogelijkheid van nieuwe combinaties, houden morfologen zich bezig. In dit hoofdstuk maken we kennis met verschillende vragen en problemen die zich daarbij voordoen.

1.2 Basisbegrippen

1.2.1 Gelede en ongelede woorden

Ieder woord bestaat uit een klankvorm en een betekenis; in het Nederlands is *poes* een woord, omdat de klankvorm /pus/ een eenheid vormt